

ДЕЛАТНОСТ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА НА ОСЛОБОБЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ ДО ПРВОГ ЗАСЕДАЊА АВНОЈ-а

Стварањем ослобођене територије нови органи народне власти почињу активно да учествују у решавању крупних питања значајних за развој НОП-а. Неједнаки интензитет народноослободилачког покрета у појединим крајевима Југославије одавно се како на процес стварања народне власти, тако и на делатност народноослободилачких одбора (у даљем тексту НОО). Но упркос томе, и поред чињенице да су се органи нове народне власти у разним подручјима Југославије различито називали, уочавамо низ сличних делатности НОО. При том треба имати у виду да је у оним крајевима наше земље у којима је дошло до стварања значајније и сталније слободне територије, делатност НОО веома разноврсна. Често је пракса превазилазила задатке постављене у одговарајућим локалним, покрајинским па чак и општим упутствима о НОО. Међутим, у неким крајевима у појединим фазама овог периода, активност НОО није отишла даље од материјалне помоћи партизанским јединицама и народу у оквиру НОФ-а. Истородна активност НОО на широј југословенској територији, с једне стране, условљена је основном концепцијом о развоју народне власти руководства НОП-а, а с друге стране оружаном борбом против окупатора и домаћих „квислинга”. Стога целокупну делатност НОО можемо груписати у неколико основних. То су пре свега: нормативна, привредна (организовање пољопривредне, занатске и индустријске производње као и трговине, саобраћаја), комунална и финансијска; потом делатности у вези успешног организовања исхране народа, нарочито сиромашних и незбринутих породица — погорелаца и избеглица, као и партизанских оружаних снага; затим снабдевање оружјем, одећом и обућом партизанских а касније и регуларних јединица, као и мобилизација борачког становништва, организовање војних радионица и др. Поред тога ту спадају делатности из области културе, просвете, здравства, рада и радних односа, судства, одржавања реда и сигурности на ослобођеној територији, као и веома значајан политички рад НОО.

Са делатношћу НОО тесно је повезано и питање надлежности тј. разграничења делатности према степенима НОО. Треба напоменути да у овом периоду то разграничење није у пуној мери спроведено, иако је у неким упутствима, локалним, покрајинским а касније и општим ова подела назначена. Међутим, објективно она није могла бити сасвим спроведена из више разлога. Пре свега због постојања различитих организационих форми првих НОО. (На пример, у Босни и Херцеговини органи

власти се називају: револуционарни политички одбори, месна политичка власт, комесаријати за поједине секторе, привремене партизанске станице, команданти општина и срезова, власт народног Трибунала и др.; у Словенији теренски одбори, а у Далмацији акциони одбори; у Србији, Хрватској и Црној Гори органи власти се називају одбори НОФ-а или НОО), које нису сасвим адекватне одговарајућим одборима у оквиру класичне територијалне поделе на села, градове, срезове окруте, а које предвиђају каснија упутства; затим у свим ослобођеним крајевима нису постојали сви степени НОО, а није дошло ни до потпуног разграничења између војних, војно-позадинских органа власти и НОО (нарочито у току 1941. године). Поред тога, активност НОО све до општинских прописа (Фочанских и Септембарских) одређена је одговарајућим локалним упутствима у оквиру појединих покрајина и надлежности разних степена НОО, често разноврсних по садржини и обиму.

Делатност НОО на ослобођеној територији у овом периоду може се посматрати кроз упутства која су регулисала организацију и рад НОО и кроз њихову праксу, иако једно и друго представља целину у општој делатности НОО, јер су НОО обављале неке послове који нису предвиђени одговарајућим упутствима и обрнуто, неке задатке из одговарајућих упутстава НОО нису били у ситуацији да обављају из различитих разлога.

Приказивањем основних делатности НОО, желимо да кроз упутства и праксу НОО, имајући у виду одговарајуће услове и прилике, уочимо заједничке делатности које произилазе из опште постављене линије и циљева устанка.

Нормативна делатност. — Многа упутства о раду НОО донета на ослобођеној територији у овом периоду предвиђала су нормативну делатност НОО. Делујући као нови органи власти НОО су били у ситуацији да радикално решавају низ суштинских питања за даљи развој НОП-а, а многе такве одлуке имале су карактер нормативних аката. Свакако да су најзначајније оне одлуке НОО које су се односиле на укидање старих органа власти и стварање нових. Једна од првих конститутивних одлука донета је на скупштини родољуба, јула месеца 1941. године у Иванграду (Беранама) када је основан Срески НОО. На својој првој седници НОО је донео одлуку о укидању свих старих органа власти на ослобођеној територији овога краја, о избору општинских и сеоских одбора као и преузимању целокупне државне имовине и финансијских средстава надлештава и банака од стране НОО. ⁽¹⁾ Истичемо одлуке НОО Граховске општине од јануара 1942. да „општински одбор са сеоским одборима има сву цивилну власт у позадини под заштитом партизанске војске“, као и НОО за Црну Гору и Боку од 11. фебруара 1942. о формирању НОО у општинама и срезovima где их нема. Одлуке сличне садржини доносили су НОО и у осталим крајевима наше земље. На пример, у Србији, Срески НОО Ваљевског среза (на састанку у Крупњу) 1941. године, донео је низ одлука: о избору сеоских НОО од 3—5 чланова, преузимању имовине и инвентара старих органа власти за потребе народноослободилачке борбе, укидању старих органа власти и обустави рада среског суда, пореске

(1) Р. Боричић, Прво ослобођење Берана и формирање првог народног одбора, Иванград, 1959. стр. 39—40.

управе, катастарске секције и других надлештава. Срески НОО у Бајиној Башти имао је посебну секцију која се бринула о формирању нижих НОО. У Словенији, Врховни пленум Ослободилае фронте словеначког народа, септембра 1941. године, донео је одлуку, о конституисању у словеначки НОО, да би одмах после конституисања такође донео низ одлука конститутивног карактера (о расписивању зајма слободе, конфискацији велепоседа, о увођењу и убирању пореза за циљеве НОП-а и др.), као и одлуке о заштити словеначког народа. Предвиђене су казне за издајнике и денунцијанте против словеначког народа и његовог покрета за ослобођење и уједињење. ⁽²⁾ И на ослобођеној територији Хрватске први НОО доноси одлуке о конституисању НОО. НОО Вргин Мост новембра 1941. године успоставља НОО као носиоца нове народне власти ⁽³⁾, а децембра исте године НОО у срезу Кирињско-сјеничарском својим правилником о организацији и раду НОО на територији среза, укида све уредбе, законе и норме тзв. НДХ, а сва јавна добра тзв. НДХ на територији среза, по одлуци овог одбора, су потпала под управу среза. ⁽⁴⁾ Окружницом бр. 1. НОО за Кордун од 28. јануара 1942. године истакнута је потреба конституисања НОО од сеоских или месних, до општинских и среских и одбора национално-ослободилачког фронта Кордуна. ⁽⁵⁾ Окружницом су одређене дужности и хијерархијски однос између НОО. НОО су доносили одлуке и о смењивању одборника. На територији Кордуна у неким селима смењени су одборници због неактивности. ⁽⁶⁾ У Босни и Херцеговини такође треба истаћи нормативне акте НОО који се односе на стварање нових органа власти од најнижих до највиших. На пример, одлука о стварању среског НОО у Горажду ⁽⁷⁾, затим одлука општинских делегата о избору НОО за Трнавски срез, ⁽⁸⁾ или избор чланова народног суда од стране НОО прекајске општине.

У нормативне акте треба уврстити и упутства која су доносили НОО о задацима и устројству НОО. Постоје бројна оваква упутства у свим нашим крајевима у поменутом периоду. ⁽⁹⁾

У оквиру ове делатности треба истаћи и низ одлука разних степена НОО. На пример, Градског НОО у Ужицу — о проглашењу мораторијума за све дугове становништва на неодређено време; НОО у Чачку — о национализацији фабрика, запленени непријатељске имовине, расписивању зајма; среског НОО у Круњу о конфискацији имовине народних непријатеља и предаји ове имовине на управљање НОО, увођењу мараторијума за све сељачке дугове и др. Чак су и сеоски НОО доносили сличне одлуке. На пример, сеоски НОО у Трнави донео је декрет о конфискацији црквеног имања, раскидању свих уговора о закупу које је бивша црквена управа склопила са богатјим сељацима. ⁽¹⁰⁾ У Црној Гори у овом пе-

(2) Зборник, том VI, књ. I, бр. 40.

(3) Војно-историјски институт, К-1952, ф 13 док. 11.

(4) Зборник V, књ. III, бр. 58.

(5) Исто, књ. III, бр. 34.

(6) VII, К 1613, ф 23, док. 17.

(7) Зборник IV, књ. III, бр. 103.

(8) Исто, књ. IV, бр. 31.

(9) Љ. Кандић, директивна упутства о организацији и задацима НОО на ослобођеној територији до Септембарских прописа 1942. год., Зборник радова из правне историје посвећен А. Вајсу, Београд, 1966.

(10) Д. Кулић, НОО и судови у Србији, Бгд. 1964. стр. 122.

риоду такође су донете сличне одлуке. Спomiњемо, поред поменутих, одлуке НОО за Црну Гору и Боку, о уписивању зајма, стављању под управу општинских НОО свих манастирских, црквених и задужбинских имања (уколико су дата у закуп она се предају општинском НОО, а уколико нису дата у закуп, онда су се давала на обраду сиромашним сељацима), стављањем млинова под контролу општинских НОО ⁽¹¹⁾, формирање народних стража и др. Поменуће одлуке су спроведене од стране нижих НОО (на пример, НОО општине Бањске месец дана касније, 17. марта 1942. године издао је наређење о стављању манастирске земље под контролу одбора). Поред напред поменуће активности и одлука НОО, на ослобођеној територији Хрватске, које су имале карактер нормативних аката, треба истаћи још неке. На пример, поменути правилник у срезу Кирињско-сјеничарском одредио је број општина као и број села у оквиру једне општине које ће ући у овај срез, затим је одредио хијерархијски однос између виших и нижих одбора. НОО су по овом упутству могли доносити и укидати норме. Норме мањег значаја могао је изменити и допунити срески одбор, а норме већег значаја сви одборници овог среза. Забрањено је лихварство и зеленаштво а максимизирани су и цене основним животним намирницама ⁽¹²⁾.

Први општејугословенски формални прописи — Фочански и Септембарски, поред низа других предвиђају и ову делатност НОО. Тако су Фочански прописи предвидели избор сеоских, општинских и среских НОО, одредили начин избора и опозива поменутих одбора. Септембарски прописи у поглављу о „задацима народноослободилачких одбора на ослобођеној територији” и формално подвлаче да „НОО имају многоструке и разноврсне дужности. Они врше све функције законодавне и извршне власти (подвукла Љ. К), осим оних које припадају војним властима. И у овим прописима чигаво једно поглавље предвиђа начин избора и устројство НОО од сеоских до окружних.

Привредна делатност — Организовање привреде на ослобођеној територији, поставило се са свом озбиљношћу на целокупној ослобођеној територији непосредно после оружаног устанка 1941. године. Није потребно посебно истицати од коликог је значаја било организовање економског и политичког живота на ослобођеној територији као битне претпоставке за успешно вођење оружане борбе против окупатора и домаћих издајника. На том послу су се ангажовали позадински војни органи власти, партизанске војне команде и НОО. Тешко би било издвојити и поделити послове војних власти и НОО на овом подручју у поменутом периоду, али се са сигурношћу може тврдити да су НОО били веома много ангажовани на организовању привреде на ослобођеној територији, постепено сужавајући делатност војних и војнопозадинских органа власти. Ова делатност НОО такође је одређена општим и локалним упутствима о организацији и раду НОО.

НОО су у овом периоду као и касније, посебну пажњу посветили пољопривредној производњи јер је то био неопходан услов за успешно вођење устанка. Активности НОО на овом подручју биле су различите:

(11) Зборник III, књ. II, бр. 79.

(12) Зборник V, књ. II, бр. 58.

од конфискације велепоседа, црквених, манастирских и других задужбинских имања, које су НОО додељивали сиромашним сељацима или избеглицама на обраду, до обезбеђивања семена за сетву, сакупљања летине, скривања хране од непријатеља, расподеле летине и др. Основно је било обрадити што више земљишних површина, како индивидуалних, где није било довољно радне снаге (због припадности оружаним партизанским јединицама, интернације и др.), тако и напуштених, привремено одузетих од богатјих сељака и конфискованих имања. Овакве ситуације постојале су у свим ослобођеним крајевима а решаване су на различите начине.

У Црној Гори, на пример, Упутством привремене Врховне команде за Црну Гору, Боку и Санџак од 22. јула 1941. године предвиђена је мобилизација неборачког становништва за обраду пољопривредних имања. Покрајински НОО за Црну Гору и Боку одлуком од 16. II 1942. године предвидео је обавезну обраду земљишта од стране сопственика, уколико то није било могуће, онда се земља давала или сиромашним сељацима на годину дана, или се обрађивала путем мобе (13). Нижи НОО на својој територији на сличан или идентичан начин решавали су ово питање. На пример, НОО општине Бањске, одлуком од марта 1942. године предвидео је да богатји сељаци уступе земљу и инвентар безземљацима и погорелцима, као и да се манастирске земље које су стављене под контролу НОО дају на обраду сиромашним сељацима (14). На територији Цетињског среза сеоске радне чете обрађивале су имања интернираних, самохраних и конфисковану земљу (15). У Крајини упутством штаба другог крајишког НОП одреда командантима општина и НОО за сређивање прилика у поздани, предвиђена је обавезна обрада земље. Сиромашни сељаци су добијали напуштену и конфисковану земљу без накнаде од НОО, с тим што су НОО били дужни да обезбеде семе и други инвентар за обраду. (16) У Словенији су конфисковани велепоседи подељени сељацима који су их колективно обрађивали (17). У Срему, су НОО такође управљали напуштеним и црквеним имањима (18).

Поменуће одлуке НОО о конфискацији земљишних поседа народних непријатеља, као и црквених и манастирских имања, значајне су и по томе што обележавају почетак аграрне реформе која је делатнично спроведена и у току рата.

У оквиру ове делатности нарочито треба истаћи ангажовање НОО на прикупљању летине, иако су у решавању овог питања учествовали војно-позадински органи власти, друштвено-политичке организације и партијске организације. Бројна упутства и одлуке НОО говоре о њиховом ангажовању у решавању овог питања (19).

Одмах после оружаног устанка 1941. године на ослобођеној територији улагани су напори за континуирани развој занатске и индустријске производње. У фабрикама и већим занатским радионицама НОО су на-

(13) Зборник III, књ. II, бр. 79.

(14) Исто, бр. 140. и 173.

(15) Исто, бр. 169.

(16) Зборник IV, књ. бр. 112.

(17) Зборник II, књ. V, бр. 29.

(18) В. Петровић, Развјатк привредног система ФНРЈ посматран кроз правне прописе, Бгд. 1954. књ. I стр. 35.

(19) Зборник IV, књ. I, бр. 6; АРПЈ, МГО, Бгд, св. 356; VII, 1490. II, ф. 7, док. 1. и др.

стојали да обезбеде производњу оних артикала који су били неопходни за даљу оружану борбу. Овде посебно треба истаћи фабрике оружја и оне радионице у којима се производио војни материјал или вршиле разне услуге за војску. НОО су оснивали и посебне радионице за израду одећа, рубља, обуће за партизане, ковачке и поткивачке радионице. Познато је да је фабрика оружја у Ужицу одиграла значајну улогу у снабдевању партизанских одреда оружјем. И у Словенији, на ослобођеној територији, постојао је велики број радионица у којима се производило све што је било потребно за словеначке партизанске одреде. Међутим, треба напоменути да на читавој ослобођеној територији није дошло до значајнијег организовања индустрије производње делимично због тога што на тој територији у овом периоду није било неких значајнијих индустријских објеката. Активност НОО у оквиру ове делатности више се сводила на прикупљање и поделу основних индустријских производа ⁽²⁰⁾.

За успешно организовање привреде на ослобођеној територији, а посебно за исхрану цивилног становништва и војске, веома је значајно било стварање услова за слободнији пословни промет, на чему су се веома много ангажовали НОО. Чињеница да се велики део југословенске територије у овом периоду налазио под окупатором где је у оквиру појединих покрајина постојала већа или мања ослобођена територија, сужени су били оквири организовања већих тржишта. С друге стране, постојање разних монета (динара, лира, марака, бугарских и албанских лева и др.) које су биле у оптицају, није било могуће организовати ширу размену. Осим тога, ратни услови онемогућавали су или смањили производњу неких значајнијих артикала, што је све утицало да се размена и продаја ограничи на мања пазаришта на којима су се куповали и продавали основни артикли.

Ради успешнијег организовања трговине многи НОО на ослобођеној територији имали су посебне секције, одељења или комисије које су се бринуле о овом питању. На пример, Градски НОО у Ужицу имао је секцију за откуп, НОО у Чачку секцију за трговину, и др.

У многим упутствима и одлукама НОО посвећено је доста места организовању трговине, почев од одређивања пазаришта, максимирања цена и услуга, до борбе против шпекулације, расписивања зајмова, забране извоза у неослобођене крајеве и др. На пример, у једном од најпотпунијих упутстава о НОО, које смо раније исказали, у когару Киринско-сјеничарском, одређени су пазарни дани једанпут недељно у овој општини. Окружница бр. 1. Националноослободилачког фронта Кордуна предвиђала је једанпут недељно одржавање сајма у Војнићу, а по потреби и у другим местима ⁽²¹⁾. У упутству покрајинског НОО за Црну Гору предвиђено је организовање пазаришта ради живљег промета. На територији општинских НОО такође су постојала пазаришта на којима се трговало. Срески НОО у Цетињу, фебруара 1942. године, тражио је од својих општинских НОО да га обавесте у којим местима се налазе пазаришта, као и шта се може добити, за коју цену, који се производи могу мењати, колико има вишкова сена, кромпира, семена и др. ⁽²²⁾. Пазаришта су постојала у Љуботин-

(20) Зборник I, књ. I, бр. 130.

(21) Зборник V, књ. III, бр. 34.

(22) Зборник III, књ. II, бр. 109.

ској, Ријечкој, Соколској, Чевској и другим општинама (изгледа да промет ипак није био велики због високих цена и близине пазаришта непријатељској артиљерији) ⁽²³⁾. И у другим ослобођеним местима Црне Горе једанпут недељно одржавали су се пазарни дани када су сељаци из околних села доносили своје производе и размењивали и куповали потребну робу. На ослобођеној територији Словеније теренски одбори су на одговарајући начин организовали трговину. Кардељ о овом питању пише Лоли Рибару: „Свуда влада приличан ред, рационалирана је сва прехрана, шпекуланата је већ приличан број стрељан, установили смо „илегалну“ трговину са окупираним подручјем (због робе које овде нема...)” ⁽²⁴⁾.

У упутствима о задацима НОО и одлукама одговарајућих одбора забрањивало се изношење хране са ослобођене територије у окупиране градове ⁽²⁵⁾. Ова мера је имала за циљ слабење економске моћи окупатора. НОО по Фочанским прописима такође су имали за задатак да спречавају извоз хране, стоке и дрва у неослобођене крајеве; то исто предвидели су и Септембарски прописи. Неки НОО су забрањивали продају хране за новац изван својих подручја, већ су дозвољавали само размену робе, а такође су ограничавали слободни промет неких намирница ⁽²⁶⁾. НОО у Кирињско-сјеничарском срезу дозволио је трговину људском и сточном храном и необрађеним кожама само преко одбора НОФ-а. Комисија за НОО при штабу групе хрватских партизанских одреда окружницом бр. 5 предвидела је укидање забране у продаји стоке (одојчади) ⁽²⁷⁾. Наравно, ова забрана није важила када се радило о увозу намирница са неослобођене територије иако је ту било отпора од окупаторских власти.

Живљи пословни промет на слободној територији спутаван је а некад и онемогућаван махинацијама разних шпекуланата и других непријатеља, који су, или скривали робу, или је продавали по веома високим ценама, или су се пак бавили црном берзом. НОО су се енергично борили против разних видова шпекулације. Најзначајнија мера у том правцу била је максимирање цена животним намирницама. На читавој ослобођеној територији постојале су бројне одлуке НОО о овом питању. Градски НОО у Ужицу одредио је цене пшеници и хлебу на 7, односно 6 динара по килограму, а НОО у Чачку гасу и другим артиклима. Срески НОО у Крупуњу поред тога што је одредио цене животним намирницама забранио је и шверц дувана. Расподела дувана требало је да се врши преко НОО ⁽²⁸⁾. Срески НОО у Шавнику одредио је цене месу, а општински у Бањанима одредио је листу основних артикала који се могу размењивати по утврђеној тарифи: пример, 1 кг соли за 1 кг кромпира, 3 кг соли за 1 кг жита; или један литар уља за пет и по кг кромпира; 1 кг дувана за два и по кг сувог меса, или 10 кг кромпира ⁽²⁹⁾. У котару Кирињско-сјеничарском одређене су цене основним артиклима: кукурузу, пшеници, кромпиру и др. ⁽³⁰⁾. У Босни и Херцеговини НОО такође су радили на сузбијању шпе-

⁽²³⁾ Исто, бр. 175.

⁽²⁴⁾ Зборник II, књ. V, бр. 29.

⁽²⁵⁾ Види Упутство Посавског НОП одреда о раду НОО Покрајинског НОО за Црну Гору и Бокву од фебруара 1942. Окружницу бр. 4 ЦК КПХ, затим Упутство ОК КП Карловци (В. I. I. К 1952, ф. 13 док. 7. и др.).

⁽²⁶⁾ Зборник V, књ. II, бр. 58.

⁽²⁷⁾ В. I. I. К 1612, ф. 24, док. 3.

⁽²⁸⁾ Уствари, Шабан, 1959, стр. 6—7; Драгојло Дудић, Дневник, 1945.

⁽²⁹⁾ Зборник III, књ. II, бр. 203.

⁽³⁰⁾ Зборник V, књ. II, бр. 58.

кулације и набијању цена ⁽³¹⁾. На пример, у упутству штаба другог крајишког НОП одреда командантима општина и НОО за сређивање прилика у позадини, истакнут је као један од основних задатака борба против шверца ⁽³²⁾. На овом послу били су ангажовани и теренски одбори у Словенији. Напред је истакнуто да је изванредан број шпекуланата стрељан због разних махинација, у које је укључено и подизање цена.

Организовањем саобраћаја на слободној територији поред војних команди и војно-позадинских органа власти бавили су се и НОО. О овој активности НОО нема много података, но ипак видимо из неких упутстава о задацима НОО из 1941. и 1942. године да су они били ангажовани и на овом питању. ⁽³³⁾ При неким НОО (среским, општинским и градским) постојале су посебне секције и отсеци за саобраћај (при НОО у Ужицама, Чачку, комесаријат при револуционарном већу у Дрвару и др.) које су издавале потврде и дозволе за путовање одговарајућим саобраћајним средствима (железницом, моторним возовима и др.). Познато је да железнички и моторни саобраћај у многим крајевима у овом периоду такође није ни постојао, а у оним крајевима где га је било, возни парк је био мали. Према томе, највећи део саобраћаја обављао се сточним запрегама које су служиле за превоз партизана, преношење материјала, болесних, изнемоглих и др. Поједини сеоски НОО, својим правилницима посебно су регулисали употребу ових запрега ⁽³⁴⁾. НОО су организовали и поштански саобраћај који се у првом реду обављао преко курирске службе. Војно-поштански саобраћај обављао се преко одговарајуће службе при војним командама. Због посебног значаја саобраћаја за успешно вођење војних операција против непријатеља, општи прописи — Фочански и Септембарски — изузели су из компетенције НОО саобраћај и саобраћајна средства и ставили га под управу војних власти. Међутим и поред тога НОО су и даље заједно са војним властима водили бригу о саобраћају.

Комунална делатност. — Оружана борба против окупатора наметала је и одговарајуће ангажовање НОО у решавању низа комуналних послова. Један од најважнијих задатака НОО, у првом реду општинских и сеоских, био је обнављање поплаћених села и смештај погорелаца и избеглог становништва. ⁽³⁵⁾ На пример, упутством о дужностима НОО, ОК КПХ за Карловац од 12. XI 1941. наглашено је да се у поплаћеним и опљачканим селима организује смештај становништва. У Црној Гори у многим упутствима о задацима НОО и одлукама ових одбора истакнута је њихова дужност на обезбеђивању склоништа за смештај евакуисаног становништва ⁽³⁶⁾. У градовима НОО су имали шири круг послова, иако се у овом периоду већи градови нису налазили дуже времена у партизанским рукама. Највише података о овој делатности градских НОО има у Србији. Значајне су одлуке градског НОО у Чачку у Ужицама, НОО у Чачку пре-

⁽³¹⁾ Зборник IV, књ. I, бр. 6.

⁽³²⁾ Зборник IV, књ. IV, бр. 112.

⁽³³⁾ Упутством привремене врховне команде за Црну Гору, Боку и Санџак од 22. VII 1941. организовање саобраћаја стављено је у надлежност НОО. Ова делатност предвиђена је и упутством НОО за Црну Гору, Боку и Санџак од 11. II 1942. Окружница бр. 4 ЦК КПХ такође предвиђа ову делатност НОО.

⁽³⁴⁾ Правилник о раду партизанске општине у Поточанима. АНП и РП, Сарајево, док. 45.

⁽³⁵⁾ В. I. I., К 1952, ф. 13, док. 7.

⁽³⁶⁾ Зборник III, књ. I, бр. 140.

ма деловодном протоколу од 7. X до 28. XI 1941. године рентавао је станбена питања, убирао кирију од општинских зграда и имања, ослобађао грађане плаћања кирије и др. Он је имао и посебни одбор који се бринуо о овим питањима. НОО у Ужицу посебним упутством регулисао је стамбене односе — услове плаћања закупнине за пословне просторије и приватне станове ⁽³⁷⁾. НОО у Чачку и Ужицу били су ангажовани и на другим пословима — изградња барака за болнице, оправци општећених кућа, адаптацији нових зграда за потребе НОП-а, одржавању водовода, канализације, електрике и др. Значајне су одлуке среског НОО у Крушњу из 1941. године о увођењу струје у Крушњу и довршавању водовода, оспособљавању ливнице антимоно и др. ⁽³⁸⁾. Неки НОО имали су одговарајуће секције које су се бринуле о овим питањима. У Прекаји је, на пример, септембра 1941. године новонабрани одбор имао и секцију за комуналну политику ⁽³⁹⁾.

Исхрана становништва на ослобођеној територији. — Један од најакутнијих проблема који се постављао у првим годинама устанка, па и касније, пред одговарајућим војним органима власти, НОО и другим друштвено-политичким организацијама, био је организовање исхране цивилног становништва, нарочито сиромашног и избеглог, затим исхрана партизанских и регуларних војних јединица. Место НОО на овим пословима око организовања, прикупљања и расподеле намирница и других артикала, онима којима је то било најпотребније, веома је значајно. Скоро у свим општим и покрајинским упутствима о организацији и раду НОО, предвиђена је ова делатност НОО. У Србији, на пример, у првом упутству које је издала команда посавског НОП одреда стављено је у први план организовање исхране војске и прикупљање новца за помоћ народној борби ⁽⁴⁰⁾. Штаб Колубарског батаљона ваљевског народноослободилачког одреда, октобра 1941. године поставио је као основни задатак, тек формираном сеском НОО у Босуту, прикупљање хране и одеће, предвиђен је и начин расподеле поменутих добара: једна половина требало је да се да партизанским одредима, а друга половина сиромашним породицама, породицама чије су куће поплаћене, затим породицама у којима је неко стрељан или се налази у логору, као и свима који нису имали могућности да зараде ⁽⁴¹⁾. Градски НОО у Ужицу имао је посебну секцију за исхрану која се бринула о организацији и снабдевању становништва. Овај одбор је организовао јавне мензе у којима се хранило неколико стотина породица, а вршио је и упис прилога у новцу за НОБ. Поред тога он је преко секције за откуп откупљивао намирнице за исхрану војске и становништва, као и сточне хране ⁽⁴²⁾. Срески НОО у Крушњу, од септембра 1941. године такође се много ангажовао у организовању прикупљања помоћи сиромашним и избеглим породицама као и породицама бораца на фронту које су без средстава. У том циљу упутно је апел грађанима ради прикупљања добровољних прилога у одећи, обући, животним намирницама за

(37) Вести од 13. X 1941, бр. 11.

(38) Уствари, Шабац, 1959, бр. 6—7.

(39) Зборник IV, књ. I, бр. 201.

(40) Зборник I, бр. 12.

(41) Архив ЦК КПС, кут. 61, 10854.

(42) АРПЈ, ИГО, Бгд, св. 32.

потребе НОП-а ⁽⁴³⁾; одлуком овог НОО требало је да се отвори народна кухиња за исхрану избеглица и других сиромашних грађана који су остали без средстава за живот ⁽⁴⁴⁾. Сличне одлуке доносио је и градски НОО у Чачку који је такође имао посебни одбор за исхрану, као и градски НОО у Новој Вароши. ⁽⁴⁵⁾ На ослобођеној територији Црне Горе скоро да и нема упутстава о НОО у којима није постављен као један од основних задатака брига о исхрани становништва. У првом упутству привремене врховне команде од 22. VII 1941. године, у одељку о дужностима новоизабране власти, речено је између осталог, да су НОО дужни: „да организују ред и поредак на својој територији; да по захтевима народне војне власти обезбеде исхрану трупа”. ⁽⁴⁶⁾ У директивном чланку о карактеру и задацима НОО објављеном у „Народној Борби”, децембра 1941. године, такође је ова активност НОО посебно наглашена, тј. стављено је у дужност НОО да организују снабдевање и исхрану становништва, нарочито најсиромашнијег, и незбринутих породица. Из извештаја НОО о њиховом раду и одлукама вишим органима, види се да су они на овом послу били веома много ангажовани ⁽⁴⁷⁾. У току 1942. године НОО су се још више ангажовали у снабдевању становништва, с обзиром да се повећавала слободна територија, а бројно је расла и партизанска војска. У упутству покрајинског комитета за Црну Гору, окружном комитету за подгорички округ предлаже се, да се намирнице добављају из Албаније и Зете, с тим што би се расподела намирница сиромашном становништву вршила преко НОО. ⁽⁴⁸⁾ У закључцима усвојеним на конференцији НОО Граховске општине, којој су присуствовали и делегати сеоских НОО, речено је да се најсиромашнијем становништву даје помоћ из фонда НОО. И у релативном спису НОО за Црну Гору и Боку о задацима НОО на ослобођеној територији посебно је наглашено да „НОО морају организовати и снабдевање и исхрану становништва, а нарочито сиромашног становништва и незбринутих породица наших бораца” ⁽⁴⁹⁾. Овом питању посебна пажња је посвећена и у другим нашим покрајинама; у Хрватској су на пример неке војне команде настојале да се створе посебни одбори за исхрану по селима, који би се старали о прикупљању разних намирница и одеће (обавештење штаба герилских одреда за котар Кореницу и околину о потреби стварања одбора за народну исхрану) ⁽⁵⁰⁾. Окружнице бр. 3 и 4 ЦК КПЈ од 30. IX 1941. и 6. XII 1941. године указале су између осталог и на овај задатак НОО ⁽⁵¹⁾. У упутству окружног комитета КПХ за Карловце о дужностима НОО речено је, да се НОО морају ангажовати да у попаљеним и оплаћаним селима организују исхрану становништва као и њихов сместај, ⁽⁵²⁾ а у правилнику о организацији и раду НОО у котору Киринско-сјеничарском предвиђено је да се народна власт брине о издржавању војске и народној исхрани ⁽⁵³⁾. Одбор националноослободилачког фронта

⁽⁴³⁾ Драгојло Дулић, Дневник, 1945.

⁽⁴⁴⁾ Устvari, Шабац, 1959, стр. 6—7.

⁽⁴⁵⁾ Л. Гершковић, О рушењу старог и изградњи новог државног апарата у току националноослободилачке борбе, Архив, Београд, 1949, стр. 279.

⁽⁴⁶⁾ Зборник III, књ. IV, бр. 1.

⁽⁴⁷⁾ Зборник III, књ. I, бр. 140 и бр. 130.

⁽⁴⁸⁾ Исто, књ. II, бр. 45.

⁽⁴⁹⁾ Исто,

⁽⁵⁰⁾ Зборник V, књ. I, бр. 28.

⁽⁵¹⁾ Исто, бр. 46; исто, књ. II, бр. 42.

⁽⁵²⁾ В. I. I, К 1952, ф 13, док. 7.

⁽⁵³⁾ Зборник V, књ. II, бр. 58.

Кордуна Окружницом бр. 1. истиче, да се народ обраћа НОО за прехрану становника, као и за неке друге послове, а не партизанским одредима и војним јединицама ⁽⁵⁴⁾. Ово упутство потврђује напред поменућу констатацију о све већем ангажовању НОО на овом послу. Из извештаја главног штаба НОП одреда Хрватске, врховном штабу о војно-политичкој ситуацији у Хрватској, сазнајемо да су на територији Горског котара, Хрватског приморја, Славоније и деловима Истре, сеоски НОО били веома активни у прикупљању хране и исхрани партизана. ⁽⁵⁵⁾ Одговарајућа активност НОО постојала је на ослобођеној територији Босне и Херцеговине. У једном од првих упутстава о НОО у Босанској крајини, објављеном у листу „Герилац”, одређени су задаци нове народне власти. У Дрвару је по овом упутству поред одбора за индустрију и комуналну политику постојао и комесаријат за исхрану, чији је задатак био да обезбеди минимум исхране за целокупно становништво на територији Дрварске општине. Од решења овог питања, подвучено је у упутству, зависи исход борбе и одбрана револуционарних тековина ⁽⁵⁶⁾. У закључцима са састанка претставника четничких и партизанских одреда, од октобра 1941. године, наглашено је да у ослобођеним крајевима заједничка народна власт — НОО дају потпору у природи свим породицама погинулих, рањених или заробљених четника и партизана ⁽⁵⁷⁾. И у упутству штаба сарајевске области истакнута је улога НОО у прикупљању хране и снабдевању партизанских одреда ⁽⁵⁸⁾. На овом послу ангажовани су и команданти општина који су се заједно са НОО старали не само о скупљању намирница него и о њиховом смештају, чувању, евакуацији у случају опасности од непријатеља и др. ⁽⁵⁹⁾ Треба споменути и упутство НОО за Херцеговинску среским и општинским НОО, у којем су истакнути значајни задаци НОО у решавању ових питања као: брига о исхрани сиротиње, избеглица и погорелаца, стварање резервних намирница и других потреба за војску (да би се имао увид у имовно стање становништва, НОО су требали да доставе податке НОО за Херцеговину о броју домова, броју чланова породица, количини жита, кромпира, ситне стоке, говеда и др.) ⁽⁶⁰⁾ Теренски одбори у Словенији такође су били веома ангажовани на овом послу. У једном од првих упутстава СНОО о задацима теренских одбора, предвиђено је да теренски одбори прикупљају намирнице за партизана, скупљају прилоге за НОФ и др. ⁽⁶¹⁾.

Поред исхране избеглица, НОО су се бринули о смештају погорелаца, запошљавању способних чланова таквих породица, уступању земље погорелима на обраду ⁽⁶²⁾. Неки НОО предвиђали су и обавезе избеглог становништва (на пример, да се одазивају на позиве месних НОО, да учествују у раду, да се самовољно не пресељавају из једног села у друго без одговарајуће писмене дозволе) ⁽⁶²⁾.

(54) Исто, књ. III, бр. 34.

(55) Исто, књ. IV, бр. 85.

(56) Исто, том IV, књ. I, бр. 6.

(57) В. I. I, К 1701, ф. I, док. 13.

(58) Зборник IV, књ. I, бр. 142.

(59) Зборник IV, књ. IV, бр. 112.

(60) Исто, бр. 103.

(61) Зборник VI књ. I, бр. 71; Зборник II, књ. V, бр. 29.

(62) Зборник III, књ. II, бр. 140.

(63) В. I. I, К 1950, ф. 5, док. I.

Значајно место у остваривању ових задатака имали су народноослободилачки фондови. У неким нашим покрајинама непосредно после устанка па и касније, народноослободилачки фондови су идентификовани са НОО, но у већем делу ослобођене територије народноослободилачки фондови су постављени као тела која су се бринула о прикупљању, смештају и подели хране. Покрајинска и локална упутства, а нарочито Фочански и Септембарски прописи, веома су прецизно одредили њихово место, третирајући их као одељења НОО. Прецизно су одређени разни основи прикупљања животних намирница и других ствари потребних за успешно вођење устанка (прилози, куповина, размена реквизиција, конфискација и др.), оквири располагања, водећи рачуна нарочито о потребама војске. Фочански и Септембарски прописи предвиђају општинске и средње народноослободилачке фондове, а септемарски прописи још и окружне.

НОО су одиграли значајну улогу не само у снабдевању партизанских јединица, већ и у прикупљању оружја, одеће и обуће за ове јединице. Негде су НОО вршили мобилизацију борачког становништва као и неборачког за обављање текућих послова. Међутим, треба нагласити да су многе од ових послова и у току 1941. а нарочито 1942. године, обављали војни органи власти. На пример Фочанским прописима било је предвиђено да радионице које раде за војне потребе потпадају под директну управу војске. Септембарски прописи изузели су испод контроле НОО предузећа и радионице које раде за потребе војске. Мобилизацијом борачког становништва у току 1941. године НОО се такође нису много бавили. Истина, било је примера да су негде ангажовани и на овом послу. ⁽⁶⁴⁾ На пример, у Поточанима (Босна), у упутству о раду партизанске општине 1941. године, предвиђено је састављање спискова за борачко становништво као и набављање материјала за потребе војске. У Киринско-сјеничарском правилинику о организацији и раду, предвиђено је да општински одбори врше регрутацију војске. Теренски одбори у Словенији такође су учествовали на „скупљању добровољаца за словеначке партизанске одреде” ⁽⁶⁵⁾. Са стварањем војнопозадинских органа власти, мобилизација борачког становништва дефинитивно прелази на војнопозадинске органе власти.

Културно-просветна делатност НОО — на ослобођеној територији била је разноврсна, и поред тога што је било доста тешко организовати неке облике културно-просветног рада на ослобођеној територији, с обзиром да су неки делови ослобођене територије често прелазили у руке непријатељу. Осим тога ова делатност није предвиђена у многим покрајинским и локалним упутствима, па чак ни Фочанским и Септембарским прописима. Упркос томе, пракса НОО на читавој ослобођеној територији на овом подручју, као што је већ истакнуто, била је доста разноврсна. Тако су НОО огварали школе и организовали наставу у основним школама; организовали су алфабетске течајеве (у Србији, на пример у Кучеву, Топлици, Пустој Реци и др. постојали су алфабетски течајеви; ових течајева било је у Босни и Црној Гори) ⁽⁶⁶⁾, разне приредбе за ме-

⁽⁶⁴⁾ Зборник V, књ. II, бр. 58.

⁽⁶⁵⁾ Зборник VI, књ. I, бр. 71.

⁽⁶⁶⁾ АРПЈ, МГО, св. 32; Б. Јовановић: Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији, Бгд. 1960, стр. 762.

сно становништво и војску, предавања, усмене и зидне новине и др. ⁽⁶⁷⁾. Прикупљали су радио вести и саопштавали народу актуелне вести ⁽⁶⁸⁾, организовали библиотеке и отварали читаонице (на пример, Градски НОО у Ужицу, Дрвару, Грахову и др.). Неки НОО, мада ретко издавали су и своје листове. НОО за Кордун 1942. године издавао је лист „Глас Кордуна“ ⁽⁶⁹⁾. Поред тога НОО су издавали и друге публикације, прогласе, радио извештаје, новине и др. При неким народноослободилачким одборима постојале су и одговарајуће комисије или одељења која су се посебно бавила овим проблемима. Културно-просветном делатношћу бавиле су се и одговарајуће друштвено-политичке, омладинске организације, партизанске јединице, односно културно-просветне екипе при овим јединицама које су активно учествовале у организовању забавног живота на ослобођеној територији.

Здравствена служба. — НОО у сарадњи са војним командама, и војно-позадинским властима бавили су се и организацијом здравствене службе на ослобођеној територији. Њихова активност испољавала се у отварању болница и амбуланти, организовању рада у здравственим установама, довођењу медицинског особља, набавци лекова, болничког инвентара, исхране болесника и др. НОО су организовали и превентивну здравствену службу. При многим НОО постојале су здравствене комисије или секције и одељења (на пример НОО у Крупњу, Ужицу, Чачку, Новој Вароши, Кордуну и др.). На ослобођеној територији Србије у току 1941. године народноослободилачки одбори су основали више болница. На пример, болнице у Крупњу, Ужицу, Чачку, Ваљево, Бајиној Башти, Пожеги, Ариљу ⁽⁷⁰⁾.

У Црној Гори одлуком Граховског НОО од децембра 1941. године формирана је болница у Ријечанима ⁽⁷¹⁾, за смештај партизана и цивила. Овај одбор је донео и детаљно упутство, о снабдевању болнице прехранбеним производима, огревом, санитареским материјалом и другим инвентаром — креветима, постељином, одећом и др. ⁽⁷²⁾ Представници НОО у Жабљаку такође су учествовали у организовању болнице у Жабљаку. И у току 1942. године НОО заједно са одговарајућим војним властима учествују у решавању ових питања. Иако ова делатност НОО није предвиђена Фочанским и Септембарским прописима, у каснијим локалним упутствима о задацима НОО она је предвиђена. Тако је НОО за Херцеговину упутством од 28. IV 1942. године између осталих дужности НОО предвидео и ову. Указано је на потребу формирања здравствених комисија при сеоским НОО које би се бринуле о чистоћи; НОО су могли кажњавати вишњовнике нечистоће глобама и принудним радом. Овипитиски и срески НОО били су дужни да организују популарна предавања о чистоћи и последицама заразних болести ⁽⁷³⁾.

Рад и радни односи. — Са организовањем производње на ослобођеној територији НОО су морали регулисати и многа питања из области

(67) Исто, стр. 762; Ј. Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији, Бгд. 1963. стр. 29 Б. Јовановић, исто стр. 762.

(68) Зборник III, књ. I, стр. 116.

(69) Зборник V, књ. IV, бр. I.

(70) Ј. Марјановић, исто стр. 290.

(71) Зборник III, књ. I, бр. 116.

(72) Зборник III, књ. I, бр. 126.

(73) Зборник IV, књ. IV, бр. 103.

радних односа, при чему се водило рачуна о променама које су настале на ослобођеној територији. Из ове области сачуван је извештај број путстава и одлука НОО. Иако не располажемо подацима како је ово питање регулисано на читавој ослобођеној територији, ипак се на основу постојећих извора може уочити да су НОО у оквиру ове делатности доносили одлуке о исплати плата радницима и службеницима, о укључивању, пре свега неборачког, становништва у производњу; одлуке о формирању радних чета; предвиђали су услове запошљавања и награђивања радника и службеника, као и организацију одговарајућих тела у оквиру НОО, или самосталних који су бринули и решавали ова и друга питања. Сачуване су одлуке неких НОО у Србији о исплати припадљености радницима и службеницима. На пример, одлуке НОО у Ужицу, Чачку и Крупњу. Наводимо одлуку градског НОО у Ужицу: „Радници, намештеници и чиновници који су упуслени у фабрикама, радницима, саобраћају и установама које данас раде, примаће своје наднице и плате. Услед тешких финансијских прилика Народноослободилачки одбор придржава себи право да изврши извесну редукцију плата виших категорија чиновника. Исплати ће се приступити одмах. Необезбеђеним државним и самоуправним чиновницима који нису примили своје плате за месец октобар биће исте исплаћене. Заостале плате из ранијих месеци, пре ослобођења Ужица, Народноослободилачки одбор неће бити у стању, ради тешких финансијских прилика, сада да исплаћује” (74). Градски НОО у Чачку, према деловодном протоколу, исплатио је плате радницима и службеницима. Срески НОО у Крупњу донео је одлуку да се радницима ливнице антимола из Столица и рудника у Белој Цркви исплати плата од новца који је заплешен приликом ослобођења рудника (75). Одбор за индустрију у Дрвару водио је бригу о радницима који су због ратних прилика остали без посла, као и о онима који се налазе у тешкој материјалној ситуацији. Преко овога одбора требало је да се исплате јулске наднице и плате свим радницима запосленим код „Шипада”, фабрици целулозе и у руднику (76). НОО општине Бањске (Црна Гора) Упутством од 20. марта 1942. године, одредио је наднице пољопривредним радницима (77) предвидео начин исплате наднице (надница је била 5—6 килограма жита, с тим што се један килограм жита могао заменити са 3 килограма кромпира или купуса, 4 килограма репе или блитве, 3/4 килограма сувога меса или 1 килограм сировог, 3/4 килограма сира, 1/3 килограма кајака или 15 килограма сена, односно 25 килограма сламе). Из извештаја члана економског отсека Врховног штаба од 5. септембра 1942. године, сазнајемо да је НОО општине Ливно донео одлуку да се свим службеницима овог одбора дају дневнице у износу од 70 динара, као и да се болничком особљу дају одговарајуће плате и накнаде, посебно лекарима за обављене прегледе. Сиромашним грађанима услуге и лекове плаћао би НОО (78). Овакав начин награђивања критикован је од стране члана економског отсека Врховног штаба с мотивацијом да НОО није плаћени одбор, већ да се сиро-

(74) „Борба”, 1941, стр. 20—21.

(75) Уствари, Шабан, 1959, стр 6—7; и Д. Дудић, Дневник, 1945.

(76) Зборник IV, књ. I, бр. 6.

(77) Зборник III, књ. —, бр.

(78) Зборник II, књ. VI, бр. 15.

машиним одборницима и другом особљу помоћ може доделити из магацина НОО, или додељивањем једнократне новчане помоћи. Већ је напред било речи да су НОО организовали радне чете за обраду оних имања која индивидуални произвођачи нису могли сами обрадити, односно напуштених и конфискованих имања. Поменуто упутство општине Бањске предвиђа да се на њиховој територији овај рад обавља или бесплатно, или уз надницу. Овим упутством предвиђена су радна поверењштва при општинама и сеоским одборима, чак су и засеони имали своје помоћнике за рад. Интересантна је такође одлука овог одбора о забрани давања земље у наполицу као и наполичарства ⁽⁷⁹⁾.

Судска делатност. Међу бројним делатностима НОО, значајно место заузима и судска делатност. У значајнијим покрајинским и локалним упутствима у току 1941. године, а касније и општим упутствима, предвиђено је учешће НОО у судству, и поред чињенице што се правосуђе у првим годинама устанка, нарочито у току 1941. године углавном уклапа у војно судство. При том, треба имати у виду и различитост у вршењу ове функције од стране НОО с обзиром на специфичне услове развоја НОП-а. Према томе, у овом периоду на читавој ослобођеној територији судску функцију вршили су: војни судови, НОО, а негде и судови састављени од војних и цивилних претставника названи „народни судови” или „револуционарни судови”. Указујући посебно на судску делатност НОО, истичемо да је у једном од првих упутстава о организовању привремене општинске и среске власти, које је донела Привремена Врховна команда 1941. године у Црној Гори, предвиђена и судска делатност НОО. „За мање иступе и ситна кривична дела — истакнуто је у овом упутству — среска власт изриче мање казне затвора до мјесец дана”. У каснијим локалним упутствима донетим 1941. године помиње се и судска делатност НОО. Међутим, и поред изнетих података истичемо да су војни судови при одговарајућим војним јединицама претежно вршили судску власт на ослобођеној територији у Црној Гори. У Србији и поред тога што у упутствима о задацима НОО има веома мало података о овој делатности, из постојеће праксе НОО уочавамо и судску делатност. На пример градски НОО у Чачку, према поменутом деловодном протоколу, решавао је ситне спорове грађана. Овај одбор имао је и судску секцију. Треба истаћи и постојање поротног суда од 15 поротника који је створен одлуком Среског НОО у Круњу 1941. године. Овај суд је судио за дела пљачке, крађе и разбојништва. ⁽⁸⁰⁾ Сремски НОО у Бајиној Башти, преко судске секције, пресуђивао је одговарајуће спорове, а НОО у Ужицу кажњавао шпекуланте новчаним казнама у корист НОФа ⁽⁸¹⁾. У селима Причевићима, Доњој Трепчи и Осечини, НОО учествује у кажњавању деликвената за кривична дела крађе, шпекулације ⁽⁸²⁾ и др., а у Рајковићу, Осечинама, Кључу, решавају и неке грађанске парнице ⁽⁸³⁾. На ослобођеној територији Босне и Херцеговине и поред специфичне војно-политичке ситуације и специфичних форми нове народне власти као и чињенице да

⁽⁷⁹⁾ Зборник III, књ. II, бр. 173.

⁽⁸⁰⁾ Уствари, Шабан, 1959, бр. 6—7.

⁽⁸¹⁾ Ј. Б. Тито, реферат одржан на V конгресу КПЈ, Бгд, 1948, ст. 47.

⁽⁸²⁾ АРПЈ, МГО, Бгд, св. 278, 14.

⁽⁸³⁾ Исто, св. 277, 4—6; св. 261, 123—131; св. 265, 34—36.

судство у знатној мери обављају одговарајући војни органи власти, и овде се запажа извесна судска активност нових органа власти. Из извештаја НОО Прекајске општине од 9. IX 1941. године, штабу Дрварске бригаде, сазнајемо да је извршен избор чланова народног суда. ⁽⁸⁴⁾ НОО у Сребреници и Братунцу (Источна Босна) учествовали су у решавању грађанских парница, (својинско-правни и породични односи) ⁽⁸⁵⁾. И у Хрватској судска делатност НОО све до краја 1941. године није у већој мери изражена. Она је први пут предвиђена окружницом бр. 4 ЦК КПХ, као и каснијим упутствима која су имала за основ Окружницу бр. 3 и 4 ЦК КПХ. У правилнику о организацији и раду НОО у котару Кирињско-сјеничарском, најпотпуније и најпрецизније је одређена судска делатност НОО, према степенима и месној надлежности. Тако су месни НОО пресуђивали спорове до 2.000 динара вредности, изрицали пресуде до 5 дана затвора или принудног рада и глобе до 500 динара. Општински НОО пресуђивали су спорове до 10.000 динара, изрицали пресуде до 10 дана затвора или присилног рада и глобе до 1.000 динара, а срески све спорове преко 10.000 динара вредности, изрицали су и најтеже казне ⁽⁸⁶⁾. У Словенији 1941. године појавили су се први зачеци судства. Одлуком СНОО створени су тајни судови који су требали да суде издајницима и денунцијантима ⁽⁸⁷⁾. Средином 1942. године формирана је судска комисија која није развила делатност услед непријатељске офанзиве ⁽⁸⁸⁾. У току 1942. године, стварањем значајније ослобођене територије и великог броја НОО, од сеоских до највиших, а нарочито доношењем Фочанских и Септембарских прописа у којима су јасно постављени оквири судске делатности, НОО постају знатно мобилнији у вршењу ове делатности. У поменутом општим прописима истакнуто је да „народноослободилачки одбори воде борбу против пљачке, разбојништва и нерада. Они решавају све спорове између појединих грађана“ ⁽⁸⁹⁾. У Црној Гори у већ поменутом упутству народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку од фебруара 1942. године детаљно је разрађена судска делатност НОО. Они су судили у свим кривичним делима, осим за дела „шпијунаже, издаје народне борбе, дезертерства, пљачке и убиства, ометање војних јединица при извршењу њихових задатака“ за која су судили војни судови. НОО су решавали само оне грађанске спорове који су настали после 13-јулског устанка. Но у неким грађанскоправним споровима (издржавање као и споровима чије решење захтевају разлози социјалне правде), НОО су учествовали у њиховом решавању, без обзира на време када су спорови настали ⁽⁹⁰⁾. Многи НОО у Црној Гори почели су да раде по упутствима овог одбора. И на ослобођеној територији Кордун, Окружницом бр. 1 од 28. I 1942. године, између осталих дужности НОО, предвиђена је и судска. Њихова делатност одређена је по степенима од сеоског НОО до НОО за Кордун. ⁽⁹¹⁾ У Словенији, формирањем Народноослободилаког

(84) Зборник IV, књ. I, бр. 116.

(85) Р. Јакшић—Б. Савић, први народноослободилачки одбор у Бирчу, 40 година ЗСАРП, Бгд, 1961, књ. VII, 32.

(86) Зборник V, књ. I, бр. 46.

(87) А. Гершковић, Документи о развоју народне власти, Бгд, 1948, стр. 42—43.

(88) М. Шнудерл, Згодовина људске области, Љубљана, 1950, стр. 143.

(89) Исто, стр. 18.

(90) Зборник III, књ. I, бр. 79.

(91) Зборник V, књ. III, бр. 34.

Света јуна 1942. године установљено је и повереништво за судство. Теренски одбори на ослобођеној територији у току 1942. године врше делимично и судску функцију.

Одржавањем реда и безбедности — на ослобођеној територији НОО, су се такође много бавили. У неким упутствима донетим у току 1941. године, ова делатност НОО само је у општим цртама постављена, док је у другим упутствима она прецизно одређена. На пример, Окружницом бр. 4 ЦК КПХ набројани су послови које су НОО били дужни да обављају у оквиру ове делатности, као: борба против народних издајница — шпијуна и сумњивих људи; сузбијање свих појава крађе, пљачке, разбојништва и нереда; обавештајна служба. У црногорском листу „Народна борба“ од децембра 1941. године, у чланку „О карактеру и задацима НОО“, одређени су скоро идентични задаци НОО на одржавању реда и безбедности. Исти задаци предвиђени су и упутством штаба сарајевске области од 15. IX 1941. године. ⁽⁹²⁾ Касније је ова делатност проширена решавањем низа текућих послова: као контрола кретања странаца, шверцера и беспосличара — беспосличање се сматрало као дезертерство из војске ⁽⁹³⁾; прегледање пропусница ⁽⁹⁴⁾; издавање пропусница цивилним лицима за кретање на ослобођеној територији. НОО су водили бригу и о владању партизана по селима, јер су се у партизанске редови били увукли разни непријатељи који су пљачкали и малтретирали становништво. Водили су рачуна и о понашању искључених партизана из одреда ⁽⁹⁵⁾.

У овим пословима у току 1941. године НОО су помагале народне страже које су стварали НОО. Народне страже су им биле потчињене ⁽⁹⁶⁾. У многим местима у Србији у току 1941. године народне страже су се старале о реду и сигурности грађана. Оне су по правили биле састављене од неборачког **становништва** ⁽⁹⁷⁾. Марта месеца 1942. године наређењем Врховног штаба НОП-а и ДВ Југославије, створене су партизанске страже као органи команда места и одговарајућих војних штабова. Задаци партизанских стража знатно су шири, усмерени су углавном ка решавању суштинских питања за потребе војске, наоко и даље имају низ послова које су народне страже имале у својој надлежности. У неким нашим крајевима органи за одржавање реда и безбедности називали су се — комесаријати за јавну безбедност ⁽⁹⁸⁾. Они су вршили исте послове као и народне страже.

Фочанским и септембарским прописима такође је предвиђено да НОО као органи реда и безбедности употребљавају партизанске и сеоске страже „које су потчињене војним властима, командама подручја и командама места“.

У оквиру разноврсне делатности НОО треба истаћи и њихову активну политичку улогу као битну претпоставку за низ акција. Скоро да

⁽⁹²⁾ Зборник IV, књ. I бр. 142; в. упутство ОК КП Карловац о надлежности народних стража, В. I. I., К 1952, ф. 13, док. 7.

⁽⁹³⁾ Зборник IV, књ. 4, бр. 103.

⁽⁹⁴⁾ В. I. I., к. 1612, ф. 24, док. 32.

⁽⁹⁵⁾ Зборник IV, књ. 3, бр. 40.

⁽⁹⁶⁾ Зборник V, књ. I, бр. 35; исто бр. 42; Зборник III, књ. 4 бр. 1; В. I. I. 1490, Ц. ф. 7, док. 4.

⁽⁹⁷⁾ Види распис НОО за Црну Гору и Боку од 11. II 1942. године.

и нема упутства о задацима НОО а да нису предвиђени значајни политички задаци. У ствари основни политички задаци НОО постављени су већ Кардељевим чланком, а касније су унети у многа покрајинска и локална упутства, као и Фочанске и Септембарске прописе. Најзначајнија активност НОО на овом плану испољавала се у мобилизацији и активирању читавог народа за борбу против окупатора и домаћих издајника, као и учвршћењу што тесније везе између фронта и позадине, борба за братство и јединство наших народа, борба против пете колоне и др. ⁽⁹⁹⁾

У Фочанским и Септембарским прописима углавном су побројани ови задаци НОО: „Као носиоци власти ослобођеног народа — истакнуто је у овим прописима — НОО подузимају све мјере да се активизира и уједини сав народ у борби против фашизма и његових домаћих слугу. Преко НОО-а најбоље се и најуспешније остварује најјаче оружје народа у борби против фашизма, јединство свих народа, јединство свих родољубивих снага” ⁽¹⁰⁰⁾.

Наведене активности НОО нису једине, јер су они учествовали у решавању текућих послова, чак би за неке могли да кажемо да су били у искључивој надлежности НОО. На пример, вршили су попис становништва, хране и стоке, ⁽¹⁰¹⁾ попис рођених и умрлих, попис нових бракова. Негде се пред НОО вршила пријава поворођене деце, раније склопљених бракова као и нових бракова. Супружницима су НОО издавали уверења о склопљеном браку, а родитељима уверења за уписану новорођену децу и др. ⁽¹⁰²⁾

Резимирајући приказ основних делатности НОО у овом периоду на ослобођеној територији, можемо закључити да су НОО у већини, без обзира на разне називе а имајући у виду постојање извесних специфичности и различитих услова у развоју НОП-а, вршили многе функције власти које су по садржини истородне. При том треба имати у виду да сви НОО, односно сваки понаособ нису обављали све поменуће делатности, али је битно да су све побројане делатности у свим нашим крајевима где је постојала ослобођена територија биле у надлежности НОО и да су НОО по обиму и садржини функција које су имали као органи нове власти, ту власт и вршили на читавој ослобођеној територији. Оваква садржина рада НОО на ослобођеној територији указује на демократски карактер првих органа народне власти и врло широку платформу у развоју НОП-а који је омогућио овакав развој НОО.

Др Љубица Кандић

⁽⁹⁹⁾ Зборник III, књ. 1, бр. 100 Исто, том. V, књ. 2 бр. 42; Зборник I, бр. 12; В. I. I., К. 1950, ф. 5, док. I.

Треба посебно истаћи значајне политичке задатке теренских одбора ОФ, као: разобличавање пред масама издајника и непријатеља Словеначког народа; осујећење покушаја народних непријатеља да не добијају подршку код народа; борба против групашког сепаратизма; борба за јединство поштених Словенаца; борба против малодушности и капитуланства; подизање националне свести и ауторитета ОФ. Зборник VI, књ. 1 бр. 71.

⁽¹⁰⁰⁾ Л. Гершковић, Документи о развоју народне власти, Бг., 1946, с. 19,

⁽¹⁰¹⁾ Зборник V, књ. 2 бр. 58; Исто, IV, књ. 4 бр. 112; Исто бр. 103.

⁽¹⁰²⁾ Зборник IV, књ. 4 бр. 112; Окружница бр. 1 НОО за Кордун.

РЕЗЮМЕ

Деятельность народно-освободительных комитетов на освобожденной территории до первой сессии Антифашистского веча народного освобождения Югославии (АВНОУ)

Народно-освободительные комитеты (НОК), являясь новыми органами народной власти на освобожденной территории, начиная с 1941. и до конца 1942 года несут многие функции власти, схожие по своему содержанию, несмотря на то, что деятельность комитетов в ходе развития Народно-освободительного движения имела свои отличительные особенности и протекала в различных условиях.

Важнейшие виды деятельности НОК за указанный отрезок времени можно свести к нескольким основным: нормативным, хозяйственным (организация сельского хозяйства, ремесленного и промышленного производства, а также торговли и транспорта), коммунальным и финансовым. Принятие мер по организации успешного снабжения продовольствием народа, в особенности немущих и необеспеченных семейств — погорельцов и беженцев, а также и партизанских вооруженных сил. Затем снабжение оружием, одеждой и обувью партизанских и регулярных отрядов, а также мобилизация годного к службе в армии населения, организация военных мастерских и др. Кроме того разносторонняя деятельность в области культуры, просвещения, здравоохранения, труда и трудовых отношений, судебных установлений, поддержание порядка и безопасности на освобожденной территории, а также весьма важная политическая работа НОК. Подобное содержание деятельности НОК на всей освобожденной территории указывает на существование, весьма широкой платформы развития народно-освободительного движения. говорит об общей направленности к созданию новой власти, что и отразилось на содержании и характере новой власти. Таким образом, различные названия первых органов народной власти и наличие некоторых особенностей и различных условий в развитии народно-освободительного движения не отразилось на содержании новых органов власти. Следует также упомянуть, что в указанном периоде не наблюдалось случаев разграничений в отпращивании многих функций между гражданскими и военными или тыловыми военными органами власти, хотя в данном периоде разграничение компетенций все больше назревало. Точно также не было большого числа случаев разграничения компетенций в несении указанных видов деятельности между низовыми и высшими народно-освободительными комитетами.

SUMARY

*Activity of the people's liberation committees in the liberated territory until the first session of the AVNOJ**

The People's Liberation Committees, as the new people's authorities in the liberated territory in the period from 1941 to the end of 1942, performed many functions of power, which are in essence the same, in spite of certain specificities and different conditions in the development of the NOP (People's Liberation Movement).

The most significant activities of the People's Liberation Committees in the said period may be deduced to a few basic ones »rule making, economic (organization of agricultural, trade and industrial production as well as commerce and traffic), communal and financial. The activities for organizing successfully nutrition of the population, especially of poor and unprovided families — people whose houses were burnt down, refugees and partizan armed forces; then the supply with arms, clothes and footwear of partizan and regular units, as well as mobilization of fighting population; organization of military workshops, etc. Moreover, they carried different activities

*) Antifascist Council of People's Liberation of Yugoslavia

from the field of culture, education, health, labour and labour relations, judiciary, maintaining of order and security in the liberated territory, as well as very important political activity. Such sphere of activities of the People's Liberation Committees throughout the liberated territory indicates existence of a very broad platform for the development of the People's Liberation Movement, of a general orientation in creating the new power, what was reflected in the contents and character of the new authority. Accordingly, different names of the first organs of people's authority and existence of certain specificities and different conditions in the development of the People's Liberation Movement did not affect the scope of these authorities. It should also be mentioned that in the said period there was, in fact, no delimitation in performing many affairs between civilian and military, i.e. military logistics authorities, although the delimitation of the jurisdiction was increasingly noticeable in this period. There was no delimitation, to a great extent, between lower and higher People's Liberation Committees in performing the mentioned activities.

R É S U M É

L'activité des comités de la libération nationale sur le territoire libéré jusqu'à la première session du conseil antifasciste de la libération nationale de Yougoslavie

Les comités de la libération nationale en tant que nouveaux organes du pouvoir populaire sur le territoire libéré dans la période allant de 1941 jusqu'à la fin de l'année 1942 exercent de nombreuses fonctions du pouvoir qui sont de par leur contenu homogènes malgré certaines spécificités et les conditions différentes dans le mouvement de la libération nationale.

Les activités les plus importantes de la libération nationale dans la période mentionnée plus haut peuvent se réduire à quelques unes qui sont considérées comme fondamentales, telles que: l'activité normative, économique (l'organisation de la production agricole, artisanale et industrielle, ainsi que l'organisation du commerce et des transports), communale et financière. Les activités qui se rapportent à l'organisation du ravitaillement de la population en denrées alimentaires, qui fut couronnée de succès, surtout des familles pauvres et sans ressources — des sinistrés et des réfugiés, ainsi que des forces armées partisans; ensuite le ravitaillement en munition, vêtements et chaussures des unités partisans et régulières; ensuite la mobilisation de la population combattante; enfin, l'organisation des ateliers militaires, etc. En outre, d'autres activités furent poursuivies, comme par exemple dans le domaine de la culture, de l'éducation nationale, de la santé publique, des relations de travail, de l'organisation de la justice, le maintien de l'ordre et de la sécurité sur le territoire libéré, enfin il faut signaler l'activité politique des comités de la libération nationale qui fut d'une très grande importance. Un tel contenu de l'activité des comités de la libération nationale sur tout le territoire libéré fait ressortir l'existence d'une très large plateforme du développement du mouvement de la libération nationale, d'une orientation générale dans la formation du nouveau pouvoir, ce qui s'est reflété sur le contenu et le caractère de ce nouveau pouvoir. Par conséquent, les différentes dénominations des premiers organes du pouvoir et l'existence de certaines spécificités et des conditions différentes dans le développement du mouvement de la libération nationale ne se sont pas reflétées sur le contenu de ces organes du pouvoir. De même, il faut remarquer que justement dans la période mentionnée la délimitation n'a pas été effectuée dans l'exercice de nombreuses fonctions entre les organes du pouvoir civils et militaires, c'est à dire des organes de l'arrière, quoique dans cette période la délimitation des compétences s'aperçoit de plus en plus. De même, la délimitation des compétences ne s'est pas réalisée dans une plus large mesure dans l'exercice des activités mentionnées entre les comités de la libération nationale de degrés inférieurs et supérieurs.